

Pareto ignoroval ekonomické vztahy mezi třídami a ekonomické podmínění tříd. V této souvislosti je rovněž poučné dovidat se o postojích Pareta k liberalismu, k parlamentní demokracii i k Marxově koncepci tříd a vykořisťování, a vůbec k celému Marxovu dílu. Finer říká, že *Trattato di sociologia generale* přes svých milión slov není vlastně vůbec pojednáním, ale velkým, rozvlácným a neuspořádaným torzem. Jinak je to prý především obrovský rozsáhlá (v originále doslova gargantuovská) odpověď Marxovi. Není to však konfrontace s Marxem, ale spíše pokus o jeho překonání zahrnutím jeho problematiky a pojmů do svých, nových a širších. Pareto konstruuje sociální pojmy a kategorie tak široce, aby redukoval marxistická tvrzení na úroveň pouhých zvláštních případů mnohem obecnější teorie. Neodporuje marxismu, nýbrž jej znehodnocuje. Tento trik provádí transcendováním marxistických kategorií. Pojem ideologie je rozšířen tak, že marxismus sám počítá mezi ideologie, pojem třídního panství je transcendován pojmem vládnoucí elity, pojem třídního vykořisťování je transcendován obecnějším pojmem „vykořisťování (spoliation) rentiérů spekulantů“ (s. 77–78). Tím jsme se již však přiblížili k té části úvodu, kde Finer hodnotí přednosti i nedostatky Paretova sociologického systému. Finer zdůrazňuje, že Paretův systém je kritizovatelný v mnoha bodech, má mechanickou a atomistickou povahu. A co nejhoršího, jeho pokus o znehodnocení Marxovy teorie vedl k tomu, že byla znehodnocena Paretova vlastní sociologie. Není jasné, co to jsou vlastně rezidua, zda jsou psychickou příčinou otevřeného jednání nebo jeho pouhým popisem. Nejsou to instinkty, ale jsou tak konstantní, jak to lze předpokládat o instinktech, přičemž však jsou vrozené i získané. Pokud jsou ale rezidua sociálně získána a jsou přitom konstantní v čase, je možný jen jeden závěr, že se totiž společnost v čase nezměnila. U Pareta se nakonec přiznávají jen psychologické rozdíly mezi skupinami, když původní ekonomické rozlišování opustil a opustil také původní ztotožnění vládnoucí elity s buržoazií. Pareto podává příliš široký a příliš úzký pojem elity. Tento pojem je široký v tom smyslu, že označuje vládnoucí skupinu všech dob a zemí, úzký proto, že nedává podklad pro analýzu rozdílu mezi jednotlivými režimy a elitami. Psychologické typy „lišek“ a „lvů“ jsou příliš navzájem vylučné. Nejsou schopnosti použít či nepoužít síly a násilí podmíněny spíše sociálně než psychickými vlastnostmi?

Přes velmi vážné kritické výhrady však Finer v závěru svého úvodu oceňuje kladný přínos Pareta pro sociologii. Zdůrazňuje, že patří k sociologům, kteří tvoří koncepcí a pojmy. Je to především pojem ekvilibria, který byl přejat mnoha a zvláště americkými sociology a politology (Bentley, Henderson, Parsons). Jeho systém má prý tu výhodu, že je spíše anti-systémem, působil proti snahám vytvářet jedno-kauzální teorie sociální změny. Pareto se také právě proto stal mimo jiné předchůdcem funkcionalismu (Parsons).

Další Paretovu zásluhu vidí Finer v tom, že měl ve své koncepci pojetí osobnosti a její motivace, která se nevyčerpává interesy. S tím souvisí důraz na význam zkoumání nelogického iracionálního jednání, které je u lidí zatím stále převládající. Pareto rozvinul tuto část své koncepce nezávisle na Freudovi. S tím souvisí i rozvinutí koncepce derivací, která měla velký vliv i na pozdější sociologii spolu s Marxovou koncepcí ideologie. Přes všechny výhrady i různorodost přijetí i vlivu na pozdější sociologii jsou to nakonec tyto tři základní přínosy, které Finer Paretovi přiznává: 1. Postulování společnosti jako systému; 2. destruktivní kritika pozitivisticko-racionalistických teorií a tomu odpovídající důraz na roli iracionálního v sociálním chování, a 3. důraz na význam a důležitost sociální stratifikace a sociální mobility.

Zvláštní význam má pak prý Pareto pro politickou vědu (Finer sám se politickou vědou zabývá). Jde o jeho zdůraznění vzájemných vztahů politických a jiných forem chování, vzájemné závislosti politických a sociálních institucí, pojmu elity a významu vertikální mobility, významu derivací, ideologie a propagandy — a to vše jsou výchozí body soudobé politické vědy. V politických vědách byly tyto jednotlivé problémy nadhozeny řadou jiných autorů nebo přijaty odjinud (Mosca, Bentley, Freud, Michels, Sorel). U Pareta jsou však tyto problémy zahrnuty a obsaženy všechny. To zařazuje jeho dílo mezi „nejpregnantnější práce posledního půlstoletí“.

Vlastní výběr Paretových prací jsme již naznačili. Zásluhu je uvedení výňatků z prací raných, původně převážně ekonomických, které umožňují sledovat genezi pojmů, kategorií i koncepcí. Z hlavního díla jsou zařazeny klíčové pojmy a kategorie. Neznámé u nás jsou výňatky z Paretových děl ze sklonku života, *Fatti e teorie* a *Trasformazione della democrazia*. Tyto práce nepřinášejí v podstatě žádné nové pojmy, kategorie ani koncepcí. Jsou však významným doplňkem pro poznání celého Paretova díla i pro vytvoření celistvějšího obrazu o některých souvislostech jeho základních metodologických a teoretických koncepcí s problémy politiky a ekonomiky.

Celkově je možno říci, že recenzovaný výbor je velmi dobrou pomůckou pro úvodní studium Paretova díla. Pro svou instruktivnost, snahu o historický výklad Paretova díla i významnou předmluvu S. E. Finera bude jistě oceňován jako velmi vhodná a užitečná publikace. Nestálo by za to zamyslet se nad podobným vydáním Pareta pro naši odbornou veřejnost nebo dokonce vzít recenzovanou publikaci jako základ pro vydání českého překladu?

Eduard Urbánek

**Adam Podgórecki: Základy sociotechniky
Praha, Svoboda 1968.**

Když se sociologie zabývá problematikou společenské kontroly, snaží se obvykle rozlišit, popsat, srovnat, klasifikovat, vysvětlit a jinak rozebrat příslušné instituce a me-

chanismy. Její pohled je především analytický a k předmětu studia přistupuje jako k objektivně dané a na individuální vůli nezávislé skutečnosti. K těmto otázkám je však možný ještě jiný, řekněme „inženýrský“ přístup. Je to přístup rozhodovatele, který chce pomocí mechanismů společenské kontroly docílit nějakých změn. Jeho hledisko je pragmatické a jeho úvahy se budou pohybovat v poloze cílů a prostředků k jejich dosažení. Co se sociologii jeví v široké zevšeobecňující perspektivě jako oblast objektivní společenské skutečnosti, je z tohoto inženýrského hlediska sférou volby a rozhodování mezi řadou alternativ. Problémem je tu pak nalezení alternativy z nějakého hlediska nejvhodnější.

Během svého vývoje nashromáždily různé instituce politické, právní, náboženské, výchovné aj. bohatou zásobu praktických zkušeností s tím, jak tento problém zodpovědět, tedy jak účinně ovlivňovat chování lidí ve směru žádoucích cílů. Tyto zkušenosti, které se tradují jako součást jejich subkultury, tvoří obvykle celkem spolehlivý a časem prověřený fond, dostačující k řešení většiny standardních úkolů. Vytvářely se většinou cestou zkoušek a omylů nebo intuitivně, bez pomoci vědy a bez respektu k vědecké metodologii.

S rozvojem společenských věd v posledním století, a zvláště s rozvojem jejich empirického pojetí, se naskytá otázka: nebylo by možné využít zevšeobecnění o determinantách lidského chování, k nimž tyto vědy došly, pro racionálnější a tedy účinnější ovlivňování lidí, než umožňují zkušenostní a často iracionální poznatky? A. Podgórecki se domnívá, že tato možnost existuje a že soubor ze společenských věd odvozených pravidel o způsobech účinného ovlivňování jednání člověka ve skupině dokonce konstituuje samostatnou vědu — sociotechniku.

Sociotechnika je pro něho vědou „zabývající se stanovením způsobů působení na určité vymezené druhy chování lidí nebo společenských situací za tím účelem, aby se dosáhlo žádoucího jednání.“ Řadí ji mezi společenské vědy „praktické“, k nimž dále počítá právní politiku a psychotechniku a jejichž obecným modelem je praxeologie, věda zabývající se problematikou efektivnosti vědomé a cílevědomé činnosti člověka.¹ Praxeologie, kterou je Podgórecki zřetelně ovlivněn, vychází z předpokladu, že existují obecné zákony efektivní vědomé lidské činnosti, a chce pro tuto činnost formulovat obecně platnou racionální metodologii. Ve srovnání se sociotechnikou je tedy disciplínou širší.

„Praktické“ vědy jsou podle Podgóreckého protějškem věd „teoretických“, jejichž poznatky převádějí do jazyka, kde jich lze využívat pro realizaci nějakých cílů. Tak psychotechnika je praktickým vyústěním psychologie a sociotechnika plodem dozrávání sociologie. Psychotechnika se přitom zabývá prostředky působení na individuální psychiku,

kdežto sociotechnika působením na společenské vzory postojů a chování. Právní politika se vytváří v důsledku potřeb legislativy na vysokém stupni zobecnění. Je tou částí sociotechniky, která jako prostředek působení užívá právních norem.

Kromě sociologie, jež je pro ni hlavním zdrojem poznatků (především sociologie výchovy, práva, politických vztahů a hromadných sdělovacích prostředků), čerpá sociotechnika také z dalších věd, totiž z ekonomie, demografie, antropologie, pedagogiky a psychologie, z poznatků společenské praxe a z úvah vědeckých pracovníků. Formálně lze sociotechnické výpovědi získat z tvrzení teoretických věd pouhým jejich verbálním převodem do utilitární podoby „chceme-li..., musíme“. Například sociálně psychologickou generalizaci „čím více záleží kandidátovi na příslušnosti k malé skupině, tím více se bude jeho jednání shodovat se standardem této skupiny“² lze převést na následující sociotechnickou výpověď: „K dosažení značného konformismu mínění, postojů a zejména jednání nových členů skupiny je třeba posílit atraktivnost představy o příslušnosti ke skupině, která je předmětem aspirace“.

Abyste ovšem takto získaná utilitární výpověď měla sociotechnický význam, budeme kromě pravdivosti výchozího teoretického tvrzení požadovat i jeho širokou platnost (musí mít velký kvantifikátor) a současně také dostatečnou specifičnost (jinak bude získaná sociotechnická poučka banální), budeme žádat, aby nejen uvádělo proměnné do vzájemného vztahu, ale aby tento vztah byl také kauzálním, a aby jeho platnost byla dostatečně objasněna (výchozí tvrzení tedy musí brát v úvahu i jiné příčiny podílející se na zamýšleném účinku nebo alternativně jej vyvolávající, musí uvážít intenzitu tohoto vztahu, podmínky platnosti apod.). Budeme posléze očekávat, že výchozí teoretické tvrzení bude mít po překladu do sociotechnické podoby i významné praktické důsledky. Tyto požadavky jsou dostatečně omezující, aby bylo zřejmé, že zdaleka ne každé tvrzení sociologie může být podkladem sociotechnické poučky. Dodejme, že tyto požadavky jsou natolik silné, že možnost sociotechniky jako vědy poněkud problematizují.

Kromě těchto metodologických záležitostí uvádí Podgórecki ve své práci čtenáře stručně do dějin sociotechniky, kterou považuje za vědu 20. století, i když její předchůdce a zakladatele je nutno hledat dříve. Z předchůdců věnuje samostatný oddíl N. Machiavellimu. Historii sociotechniky navrhuje rozdělit příbližně do tří období:

1. období zrodu této disciplíny, charakterizované jménem Poláka L. Petrazýckého³ a vytvářením právní politiky,

2. období dalšího rozvoje právně politické složky sociotechniky reprezentované R. Poundem⁴ a jeho právníckým empirismem, a konečně

¹ Viz T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Varšava 1955.

² Viz B. Berelson a G. Steiner, *Human Behavior*, New York 1964.

³ Viz L. Petrazýcki, *Die Lehre von Einkommen*, Berlin 1893.

⁴ Viz R. Pound: *Interpretations of Legal History*, 1923. *Introduction to the Philosophy of Law*, 1922.

3. období sociologického dozrávání sociotechniky představované sociálním inženýrstvím G. Myrdala⁵) a K. Poppera⁶).

Za významný zdroj sociotechnických pouček považuje Podgórecký práce V. I. Lenina.

Nejobsáhlejší částí knížky je pak diskuse a ilustrace sociotechnických pravidel rozčleněných podle různých oblastí života společnosti (armáda, církevní organizace), resp. podle komplexnosti systémů (malé skupiny, velké struktury), kde se má lidské chování a postoje ovlivňovat, a podle povahy nástroje, jehož se k ovlivňování používá (právo, prostředky hromadného sdělování, výchovná činnost osvětových institucí). Z toho věnuje autor větší pozornost otázkám sociotechnického působení v malých skupinách a právní politice (která je spolu se sociologií práva jeho vlastním oborem). Většina těchto kapitol má spíše ilustrativní funkci a snáší materiál publikovaný jinde, především v již zmíněné Berelsonově a Steinerově inventuře empirických generalizací v sociologii a sociální psychologii. Nejsystematičtěji je rozpracována část věnovaná politice práva, kde se autor mohl opřít o své vlastní práce z dřívější doby.⁷)

Jádro *Základů sociotechniky* však podle našeho mínění netvoří tato její nejobjemnější, avšak velmi různorodá a většinou nepůvodní partie, ale spíše úvahy metodologické povahy. Jsou to totiž metodologické otazníky, které o oprávněnosti a možnostech vědecké sociotechniky rozhodují.

Poněkud problematické je především Podgóreckého dělení věd na teoretické a praktické. I kdybychom připustili, že sociologie je na současném stupni svého vývoje schopna poskytovat poznatky pro formulaci dostatečně pravdivých, specifických a prakticky významných pravidel, jak ovlivňovat lidské postoje a jednání, není nikterak zřejmé, zda je účelné vytvářet z těchto poznatků samostatný vědecký systém, který by byl na aplikované utilitární úrovni paralelou sociologie, stejně jako je psychotechnika v tomto pojetí paralelou psychologie. Je sice evidentní, že v každé vědě je určitá část jejího poznatkového fondu svým obsahem, organizací, formulací nebo významem spíše „teoretická“ a jiná spíše „praktická“, avšak není snad účelné tento rozdíl absolutizovat s důsledky tak radikálními, jako je vytvoření samostatné vědní disciplíny z části „praktické“. Pokud bychom už chtěli přistupovat k aplikačním, praktickým částem různých společenských věd jako k relativně samostatným celkům, měl by takový pohled spíše než tradiční delimitaci společenskovědních oborů sledovat jednotlivé řešené problematiky, a v jejich rámci by měl být interdisciplinární. Jde-li totiž o řešení problémů praxe, které jsou obvykle komplexní povahy, bude třeba integrovat příspěvky různých disciplín. Vzhledem k úloze ovlivnit konkrétní lidské chování bude například pravděpodobně nutné využít nejen poznatků so-

ciologie, ale stejně i poznatků psychologie, sociální psychologie, ekonomie aj., a bude často obtížné určit, která z těchto věd hraje větší roli. Do sféry řešení praktických problémů není tedy podle našeho názoru účelné extrapolovat klasifikaci věd, vybudovanou na analytickém přístupu k realitě a na něj také vázanou. V této oblasti se zdá být vhodnější Lasswellův pojem „policy sciences“⁸ nebo anglosaský pojem „applied social sciences“, které jsou právě založeny na přístupu komplexním a vycházejí od řešené problematiky.

Existenční otázkou vědecké sociotechniky dále je, zda a v jaké míře může sociologie vůbec — a na svém současném vývojovém stupni zvláště — poskytovat výpovědi, jež by mohly být podkladem pro vyslovení vědecky fundovaných sociotechnických pouček. Možnost vybudování sociotechniky jako vědy závisí tedy na tom, zda sociologie je schopna formulovat pravdivé kauzální soudy o determinantách postojů a společenského jednání lidí, soudy, které budou mít velké kvantifikátory a budou současně dostatečně specifické a relevantní pro praxi. Tato otázka tedy exponuje celou širokou a otevřenou problematiku možnosti vytváření nomotetických soudů a kauzální analýzy v sociologii.

Domníváme-li se že získávání poznatků tohoto druhu je v silách sociologie, bude další důležitou otázkou, do jaké míry současná sociologie už tyto své možnosti rozvinula a má soudy uvedených vlastností k dispozici.

Při hledání odpovědi na tyto zásadní otázky je mnoho důvodů k zdrženlivosti. Fond empiricky prověřených poznatků o příčinných vztazích je v sociologii a v sociální psychologii velmi skrovný. Pokud takové poznatky k dispozici máme, jsou vázány obvykle jen na jednoduché společenské systémy, většinou na malé skupiny, navíc ve specifických laboratorních podmínkách. Jsou většinou výsledkem experimentálních studií, v nichž bylo možné izolovat a do souvislosti uvést jen malé množství proměnných.

U velkých a složitých systémů fungujících v podmínkách skutečného života docházíme většinou jen ke korelačním vztahům, jejichž mechanismus nebývá dostatečně objasněn a které jsou často vázány jen na daný konkrétní kontext.

Tyto skutečnosti nabádají ke střídlivosti při posuzování možnosti a perspektiv sociotechniky jako vědy v rigorózním smyslu (obdobné je na místě skepse i při posuzování často slychaných programových prohlášení o vědecké politice). Společenská praxe, tedy i praktické ovlivňování lidských postojů a jednání, by se samozřejmě měla v největší možné míře opírat o poznatky společenských věd všude tam, kde pro ni tyto poznatky mají význam. Vědeckost je tedy postulátem programovým. Jinou otázkou však je, do jaké míry je možné tento program splnit — nyní i v budoucnosti. Soudíme, že v dohledné době budou při řešení praktických otázek rozhodující

⁵ Viz G. Myrdal, R. Sterner, A. Rose, *An American Dilemma*, New York 1944.

⁶ Viz K. Popper, *The Open Society and its Enemies*, Londýn 1945.

⁷ Viz A. Podgórecký, *Založení politiky práva*, Varšava 1957. *Sociologie práva*, Praha 1966.

⁸ Viz H. D. Lasswell (ed.), *The Policy Sciences*, Stanford 1951.